

Akhain ruhtinaskunta ympäristöineen n. 1210. Kartta: Vesa Vahtikari. Pohjakartta: Wikimedia Commons. Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0) (Cplakidas).

Juho Wilskman

”Morean kronikka” – arvoitus ristiretkiajalta

Historiassa tulee toisinaan vastaan teoksia, joiden kirjoittajaa, kirjoitusajan-kohtaa tai edes alkuperäiskieltä ei tunneta. Yksi tällainen on ns. ”Morean kronikka”. Se on päälähte Peloponnesoksen niemimaata, joka aikanaan tunnettiin Moreana, hallinneen Akhaian ristiretkeläisruhtinaskunnan historiasta 1200-luvulla ja osalle 1300-lukua. Teos on säilynyt neljänä erikielisenä versiona: kreikaksi, ranskaksi, aragoniaksi ja italiaksi. Tutkijat ovat pitkään kiistelleet, millä kielellä teos on alun perin laadittu.

”Morean kronikan” kreikankielinen versio on kirjoitettu aikaisten käyttämällä kreikalla, ei bysanttilaisten oppineiden antiikin ajan attikalaista kirjakieltä seurailevalla korkeakirjallisella tyyllillä. Kielihistorian kannalta teos onkin äärimmäisen arvokas. Tämä on yksi syistä, miksi ”Morean kronikka” puolustaa paikkaansa bysanttilaisesta kirjallisuudesta kertovissa teoksissa siitä huolimatta, ettei sitä ole kirjoitettu Bysantin valtakunnan alueella, valtakunta itse nähtiin lähinnä vihollisena, eikä ole varmuutta, että teos oli alun perin kreikkaa.

”Morean kronikka” on arvokas, vaikkakin ongelmallinen, lähde Bysantin alueen menneisyyteen, paitsi tapahtumahistorian ja yhteiskunnan, myös kulttuurin suhteen. Teoksen voi sanoa edustavan reuna-alueiden näkökulmaa bysanttilaisessa historiassa ja kirjallisuudessa, sekä kertovan pääkaupungin näkökulmasta syrjäisempien alueiden ihmisten kulttuurista sekä identiteetistä. Se ei ollut aina samanlainen kuin Konstantinopolin, Bysantin alueen kiistattoman poliittisen ja kulttuurisen keskuksen, oppineiden herrojen.

Akhaian ruhtinaskunta

Akhaian ruhtinaskunta oli yksi pikkuvaltakunnista, jotka perustettiin neljännen ristiretken seurauksena ”Romaniaksi” kutsutulle Bysantille kuuluneelle alueelle, joka käsitti karkeasti ottaen eteläisen Balkanin ja läntisen Anatolian. ”Morean kronikka” tekee ruhtinaskunnan ristiretkeläisjuuret hyvin selviksi. Se esimerkiksi aloittaa, aragonialaista versiota lukuun ottamatta, kertomuksensa Jerusalemin valtaukseen johtaneesta ensimmäisestä ristiretkestä.¹

Neljäs ristiretki sai alkunsa aikeista vallata takaisin Jerusalem, joka oli 1187 menetetty muslimeille. Suunniteltua huomattavasti vähemmän ristiretkeläisiä saapui vuonna 1202 Venetsiaan, josta joukkojen oli tarkoitus lähteä, ja resurssien puute alkoi uhata retken toteuttamista. Se sai ristiretkeläiset ja venetsialaiset hyväksymään bysanttilaisen maanpakolaisprinssi Aleksoksen tarjouksen. Tämä lupasi valtavaa rahasummaa sekä muuta apua, mikäli retkeläiset auttaisivat syrjäyttämään prinssin sedän, joka oli ottanut keisariuden vallankaappauksella. Näin tehtiinkin, mutta Aleksoksella ei ollutkaan varaa suorittaa luvattua summaa ja tavalliset bysanttilaiset olivat haluttomia maksamaan johtajansa ottamaa valtavaa länsivelkaa. Tilaanne kärjistyi sodaksi ja lopulta ristiretkeläiset sekä venetsialaiset valtasivat ja ryöstivät Konstantinopolin huhtikuussa 1204.

Konstantinopoliin perustettiin nyt ns. Latinalainen keisarikunta. Latinalainen oli yleisesti käytetty nimitys katolisista länsieurooppalaisista sekä heidän itäiselle Välimerelle asettuneista ja uskontonsa sekä tapansa säilyttäneistä jälkeläisistään. Toinen yleinen termi olivat frankit, tulihan suurin osa ristiretkeläisistä vanhan Frankkivaltakunnan alueelta ja esimerkiksi neljännen ristiretken kohdalla nimenomaisesti Ranskan kuningaskunnasta. Joskus termillä frankki viitattiinkin rajatumminkin Ranskan kuningaskunnan alueelta tulleisiin henkilöihin sekä heidän jälkeläisiinsä. Näin on myös ”Morean kronikassa”. Siinä Akhaian ruhtinaskunnan latinalaisia ja Ranskan

¹ *Chronicle of Morea* säkeet 1–121; *Livre de la conquête* §§ 2–4; *Cronaca di Morea*, 414; Shawcross 2009, 22–23; Jacoby 1968, 133–134, 161–163; Luttrell 2010, 34–35.

kuningaskunnan alueella eläneitä tai sikäläiset sukujuuret omaavia kutsutaan frankeiksi, mutta saksalaisia ja venetsialaisia yleensä ei.²

Latinalaisen keisarikunnan perustamisen jälkeen ristiretkeläisarmeija jakautui itsenäisesti toimiviksi osastoiksi, jotka lähtivät valloittamaan vanhan Bysantin aluetta. Peloponnesokselle saapunut joukko, jonka ytimenä oli noin 500 raskasta ratsumiestä, koostui pääosin Ranskan kuningaskunnan alueella sijainneen Champagnen kreivikunnan miehistä. He valtasivat ensimmäisenä niemimaan luoteiskolkan eli Akhaian. Se alistui helposti ja paikalliset johtohenkilöt eli *arkhontakset* liittyivät frankkeihin. *Arkhontaksille* annettiin takeet, että he saivat säilyttää omaisuutensa, etuoikeutensa sekä vanhat lakinsa ja tapansa, ortodoksinen uskonharjoitus mukaan luetuna. Tavalliset talonpojat sen sijaan joutuivat likipitäen kaikki epävapaan maaorjan asemaan.³

Muualla Peloponnesoksella vastarintaa tehtiin pitempään, mutta 1200-luvun puoleenväliin mennessä niemimaa oli kokonaan alistunut latinalaisille. Viimeisinä antautuivat Taýgetos-vuoristossa niemimaan eteläosassa eläneet slaavit. Akhaia niemimaan luoteiskolkassa pysyi ruhtinaskunnan ydinalueena ja siellä sijaitti myös sen pääkaupunkia lähinnä vastannut Andravida sekä Glarentzan satamakaupunki (nyk. Killini). Valta-kunta tunnetaan nimenomaan Akhaian ruhtinaskuntana, vaikka se hallitsi käytännössä koko Peloponnesosta. Varsinkin 1200-luvun puolellavälissä, ruhtinas Guillaume II Villehardouinin hallituskaudella (1246–1278), Akhaian ruhtinaan ylivalta tunnustettiin myös useissa muissa Kreikan alueen ristiretkeläisvaltioissa varsinaisen Peloponnesoksen ulkopuolella.⁴

Frankit jakoivat alueensa läänityksiksi. Ruhtinas oli ennen kaikkea ylin lääninherra ja ensimmäinen aatelinen vertaistensa joukossa. Häntä ei voi pitää minään kaikkivoipana yksinvaltiaana. Ranskalaisella ritarikulttuurilla

² Lock 1995, 1–14, 266–292; Sansaridou-Hendrickx 2007; Ortega 2012, 9–11; Page 2008, 220; Contamine 2015, 208–213.

³ Kordosis 1986, 73–111; Bon 1969, 51–71; Lock 1995, 70–75, 277–290; Ortega 2012, 28–38; Papadia-Lala 2015, 115, 119–120; Page 2008, 189–200; Jacoby 2013, 215–217.

⁴ Bon 1969, 67–72, 104–106, 118–120, 306–342; Wilskman 2010, 3–8; Kordosis 1986, 110–169; Lock 1995, 70–75, 88–92.

Andravidan goottilaisen kirkon rauniot. Kuva: Juho Wilskman.

oli keskeinen merkitys Akhaian ruhtinaskunnan frankeille ja ruhtinaskunnan ylimystö sai mainetta aikakautensa ritariuden kukkana. Muistumana ritarikulttuurista Peloponnesoksella on yhä runsaasti frankkien rakentamien linnojen raunioita. Monet näistä ovat turistien ja paikallistenkin huonosti tuntemia, mutta vierailun arvoisia kohteita. Maallisen soturiylimystön toimiin ja urotekoihin keskittyvää ”Morean kronikkaa” voidaan myös pitää ruhtinaskunnan ritarikulttuurin yhtenä ilmentymänä sekä sen keskeisimpänä kirjallisena manifestaationa.⁵

Akhaian ruhtinaskunnassa tunnustettiin muodollisesti Konstantinopolin latinalaisen keisarin ylivalta. Latinalainen keisarikunta oli kuitenkin jatkuvasti vaikeuksissa. Pian neljännen ristiretken jälkeen paenneet bysanttilaiset ylimykset olivat perustaneet Vähään-Aasiaan Nikaian keisarikunnan ja Epeirokseen Luoteis-Kreikassa Epeiroksen despotaatin. Nimitykset ovat anakronistisia, mutta vakiintuneita eikä parempia korvaaviakaan ole. Latinalaisen keisarikunnan suoraan hallitsema alue rajoittui pian käytännössä lähinnä Konstantinopolin kaupunkiin.

⁵ Bon 1969, 81–89; Ortega 2012, 80–83, 288–298, 314, 318–323, 346–360; Wilskman 2010, 8; Page 2015, 290–292; Furon 2004, 140–142, 153.

Se, että Latinalainen keisarikunta säilytti Konstantinopolin herruuden yli 50 vuotta, oli osittain Nikaian keisarikunnan ja Epeiroksen despotaatin välisten huonojen suhteiden ansiota. Nämä sotivat usein keskenään jättäen Latinalaisen keisarikunnan rauhaan. Akhaian ruhtinaskunnan kannalta kohtalokkaaksi koitui Guillaume II:n päätös naida *despotēs* Mikael II:n tytär ja liittoutua Epeiroksen kanssa Nikaiaa vastaan. Liittouma kärsi kuitenkin murskaavan tappion Pelagonian tasangolla Makedoniassa vuonna 1259. Ruhtinas Guillaume ja suurin osa ruhtinaskunnan ylimystöstä jäi vangiksi.⁶

”Nikaialaiset” valtasivat 1261 Konstantinopolin ja Bysantin keisarikunta perustettiin ikään kuin uudelleen. Ruhtinas Guillaume ja muut vangitut ylimykset päättivät nyt tehdä rauhan keisarin kanssa. Vapauttamista vastaan tunnustettiin keisarin yliherruus ja Bysantille luovutettiin suoraan joitain keskeisimpiä Kaakkois-Peloponnesoksen linnoituksia. Päätös piti siten vielä vahvistaa itse ruhtinaskunnassa Niklin kaupungissa pidetyssä ns. Naisten parlamentissa, jossa vankeina olevia lääninherroja saivat edustaa heidän puolionsa.⁷ Itäisen Välimeren alueen ristiretkeläisvaltioille olikin melko tyypillistä ylimysnaisten vahva asema. Taustalla oli sodissa kaatuneiden tai vangiksi jääneiden miesten suuri määrä. Ylimysnaisten merkittävä rooli heijastuu myös monissa ”Morean kronikan” kertomuksissa.⁸

Uusi sota Bysanttia vastaan puhkesi käytännössä heti, kun Guillaume miehineen pääsi takaisin Peloponnesokselle. Akhaian ruhtinaskunnan onnistui menestyksekkäissä taisteluissa torjua bysanttilaisten yritykset vallata koko niemimaa, vaikka sen kaakkoiskulma lipsikin frankkien otteesta. ”Romanian” frankit tunsivat kuitenkin tarvitsevansa ulkopuolista apua ja he tukeutuivat Kaarle I Anjoulaiseen, Ranskan kuninkaan veljeen, joka 1266 oli vallannut Etelä-Italian vanhan normannikuningaskunnan. Hänen yliherruu-

⁶ Wilskman 2009–2010; Wilskman 2010, 7–9; Lock 1995, 60–66, 82–83.

⁷ *Chronicle of Morea* säkeet 4322–4512; *Livre de la conquête* §§ 316–328; Bon 1969, 124–125; Wilskman 2009–2010, 160–161. On ehdotettu, että ruhtinas Guillauden ja hänen miestensä vankeus Bysantissa olisi edesauttanut länsimaisten vaikutteiden leviämistä bysanttilaiseen kirjallisuuteen (Aerts 2003, 391).

⁸ Ortega 2012, 248–251, 497–502; Lock 1995, 302–305.

tensa tunnustettiin ja lisäksi sovittiin, että Akhaian ruhtinaan asema siirtyisi Anjou-dynastialle Guillaume II:n kuoltua. Tällä ei nimittäin ollut poikia vaan ainoastaan kaksi tyttärtä, joista toinen nai Kaarle Anjoulaisen pojan.⁹

Kaarle Anjoulaisen poika kuoli jo ennen Guillaumea ja ruhtinuus siirtyi Guillaume II:n nukuttua pois 1278 Kaarle Anjoulaiselle ja hänen seuraajilleen. Anjou-kuninkaat keskittyivät pääosin Etelä-Italian asioihin ja Akhaian ruhtinaskunnan rakenteita ei merkittävästi muutettu. Sitä hallittiin nimittämällä aina pariaksi vuodeksi kerrallaan *bailli* eli kuvernööri. Välillä nimitettiin myös erillinen Akhaian ruhtinas jostakusta henkilöstä, jolla oli avioliiton kautta sukusiteitä vanhaan Villehardouin-dynastiaan. Kaikkia näitä ruhtinaita ei aina tahdottu hyväksyä, mikä saattoi johtaa avoimeen tottelemattomuuteen tai jopa sisällissotaan. Ylipäätensä Anjou-dynastian voidaan sanoa puuttuneen välillä liikaa Akhaian ruhtinaskunnan asioihin, eli se järkytti paikallisia valtasuhteita, välillä taas liian vähän, eli seutu jätettiin käytännössä heitteille.¹⁰

Vuonna 1320 tai 1321 bysanttilaiset saavuttivat Saint-Georgesin linnan taistelussa suurvoiton latinalaisista, mikä johti siihen, että nämä menettivät kontrollin keskisestä Peloponnesoksesta. Ajan myötä myös Akhaian eliitin rakenne muuttui huomattavasti. Vanhat valloitusajan ranskalaiset ylimysvut sammuiivat mieslinjaltaan yksi toisensa jälkeen ja tilalle nousi uusia, pääosin italialaista alkuperää olevia, perheitä. Myös joitain kreikkalaisia *arkhontaksia*, jotka alun perin olivat vertautuneet lähinnä lääninhaltioiden alemmilla portailla oleviin henkilöihin, nousi merkittävämpiin aseisiin.¹¹

Vuonna 1376 Akhaian ruhtinaskunta vuokrattiin Rhodoksen johannii-toille viideksi vuodeksi. Nämä olivat muslimien vastaiseen taisteluun omistautunut katolinen munkkiritarikunta, joka katsoi tarvitsevansa laajemman

⁹ Wilskman 2012a; Wilskman 2012b, 33–35, 38–40; Bon 1969, 122–137; Geanakoplos 1959, 154–174, 192–200.

¹⁰ Bon 1969, 151–201; Longnon 1949, 251–311; Wilskman 2012b, 57–62; Sampsonis 2008, 139–140, 143–157; Furon 2004, 148–152.

¹¹ Jacoby 1973, 892–903; Bon 1969, 181–184, 199–245; Ortega 2012, 35–65, 525; Lock 1995, 108–109; Dourou-Eliopoulou 2005, 45–46, 52–53, 115–116; Furon 2004, 147–150; Page 2008, 225, 231–232.

1220-luvulla rakennettu Khlemoutsin linna lähellä Andravidaa oli Akhain ruhtinaan tärkeimpiä linnoja. Kuva: Juho Wilskman.

tukialueen. Monet tuntenevat johanniitat paremmin heidän myöhemmän asemapaikkansa (1500-luvulta alkaen) mukaisesti Maltaan ritareina. Tämä Peloponnesos-hanke päättyi kuitenkin epäonnistumiseen.¹²

Akhaian ruhtinaskunta lipesi 1300–1400-lukujen taitteessa käytännössä täysin Anjou-dynastian kontrollista. Valtaa pitivät ennen kaikkea navaralais-komppaniaana tunnetut palkkasoturijoukot. Ruhtinaskunta lakkasi lopullisesti olemasta 1430, kun bysanttilaiset ottivat haltuunsa viimeiset sen linnakkeista. Monia paikkoja oli tosin jo siirtynyt venetsialaisten käsiin. Muutamassa vuosikymmenessä osmani-turkkilaiset valloittivat koko alueen.¹³

”Morean kronikan” versiot

Vanhin ”Morean kronikan” käsikirjoitus on kreikankielinen Kööpenhaminassa säilytettävä käsikirjoitus H (*Codex Havniensis* 57) 1300-luvun lopulta. ”Kronikan” kreikankielinen versio on ainoa runomittaan laadittu ja ainoa, josta on jäljellä enemmän kuin yksi käsikirjoitus. Runomuotoinen historiantkirjoitus ei keskiajalla tai uuden ajan alussa ollut ainutkertaista. Sitä harrastettiin myös esimerkiksi Pohjolassa. Yhteensä kreikankielisiä ”Morean kronikan” käsikirjoituksia on viisi. Käsikirjoitus T (*Codex Taurinensis* B. II, 1) on ilmeisesti kopio tai kopionkopio H:sta. Muita ovat käsi-

¹² Bon 1969, 253–254; Delaville le Roux 1913, 198–210; Dourou-Eliopoulou 2005, 50–52.

¹³ Bon 1969, 247–295; Dourou-Eliopoulou 2005, 51–58; Page 2008, 208–209.

kirjoitus P (*Codex Parisinus gr. 2898*) ja kaksi sen myöhempää kopiota.¹⁴

Mainittu käsikirjoitus P on noin vuodelta 1500 ja pohjaa ilmeisesti 1400-luvulla laadittuun laitokseen, joka poikkeaa huomattavasti käsikirjoituksesta H. Pääasiallinen erottaja on suhde kreikkalaisiin tai kreikkalaisuuteen.¹⁵ Tässä kohtaa on muistettava, että länsieurooppalaiset kutsuivat Bysantin alamaisia yleensä nimenomaan kreikkalaisiksi. Samoin he tekivät omien kreikkaa puhuvien ortodoksialamaistensa kohdalla. Tosin ”Morean kronikan” kreikankielisissä versioissa termi on *hoi rhōmaioi*, eli roomalaiset. Tätä nimellähän bysanttilaiset ja muut kreikkaa puhuvat pääosin itsestään käyttivät keskiajalla ja pitkälle uudelle ajalle.¹⁶ Itse käytän tässä artikkelissa nimitystä kreikkalaiset kaikista henkilöistä, joiden todennäköisin äidinkieli oli kreikka, olivat he sitten minkä vallan alla tahansa. Bysanttilaisista puhumalla viittaa itse valtakunnan alamaisiin.

Erityisesti käsikirjoitus H:n asenne kreikkalaisiin on suorastaan vihamielinen. Heidät kuvataan petollisiksi, pelkurimaisiksi ja naismaisiksi. Kyseessä ovat kreikkalaisiin kohdistuvat negatiiviset stereotypiat, jotka toistuvat monesti niin antiikin, keskiajan kuin myöhemmissäkin teksteissä. Ei myöskään jää epäselväksi, että ”Kronikan” kirjoittaja pitää roomalaiskatoista uskoa oikeana versiona kristillisyydestä. Kuvaava esimerkki käsikirjoituksesta H löytyy neljännen ristiretken kuvauksen yhteydessä. Se kuuluu suomennettuna:

Kuka uskoo roomalaisiin sanoissa ja valoissa? He sanovat uskovansa Kristukseen ja Jumalaan, mutta meitä frankkeja haukkuvat, syyttävät ja sanovat koiriksi. He sanovat olevansa kastettuja ja kristittyjä, itse vain sanovat olevansa Kristukseen uskovia. Istuvat sekä syövät ja juovat turkkilaisten kanssa eivätkä mitään näitä vastaan sano tai heitä syyttele. Jos heidän kirkossaan

¹⁴ Shawcross 2009, 35–36; Stanitsas 1976–1978, 228–229, 239; Blanchet, Saint-Guillain 2013, 37–39; Schmitt 1904, xxviii–xxx.

¹⁵ Shawcross 2009, 35–36, 187–188; Jacoby 1968, 158–159; Jeffreys 1975, 305–306; Schmitt 1904, xxix; Page 2008, 258–263.

¹⁶ Kaldellis 2017; Vacalopoulos 1970; Koder 2003; Page 2008; kriittinen näkökulma Bysantin alueen asukkaiden ”roomalaisuuteen” Stouraitis 2017.

pidetään frankkilainen liturgia, niin 40 päivän ajan eivät kyseisessä kirkossa laula.¹⁷ (*Chronicle of Morea* 758–768)

Tekstikohta jatkuu pitkällä perustelulla, miksi Rooman kirkko edustaa suoraa jatkumoa Kristuksesta Pyhän Pietarin kautta ja kreikkalaiset ovat siitä skismaattisesti irtautuneet.¹⁸ Uskonto ei kuitenkaan näyttele suurta roolia ”Morean kronikan” hyökkäyksissä kreikkalaisia vastaan, vaan ennen kaikkea julistetaan näiden petollisuutta ja epäluotettavuutta.¹⁹

Käsikirjoitus P:ssä monia kreikkalaisvihamielisiä kohtia on jätetty pois tai muotoiltu uudelleen. Esimerkiksi yllä mainittua kohtaa on lyhennetty. Kuvaavinta ehkä on, kuinka viitattaessa Konstantinopolissa 1203 surmattuihin frankkeihin on H:n ilmauksen ”meidän väkemme” tilalla P:ssä ”heidän väkensä”. Myös kieliasua on muokattu ”puhtaamman kreikan” suuntaan. ”Morean kronikalle” on tyypillistä runsas, varsinkin ranskalaisten ja italia-laisten, lainasanojen sekä lainattujen ilmausten käyttö. Versio P:ssä monia näistä on korvattu kreikkalaisemmilla vastineilla. Todennäköisesti käsikirjoitus P:n versio kronikasta laadittiin bysanttilaisella Peloponnesoksella kotiseudun historiantuntemuksen tarpeisiin, mutta aivan alkuperäisessä muodossaan ”Kronikkaa” ei haluttu levittää. On tosin myös esitetty, että itse asiassa käsikirjoitukseen H tai sen esikuvaan olisi lisäilty kreikkalaisvastaisia vuodatuksia, joita ”Morean kronikan” alkuperäisversio ei olisi sisältänyt.²⁰

Tässä kohtaa voi huomauttaa, että myös käsikirjoituksessa H on lyhyempiä aukkoja eikä se varmasti vastaa täysin ”Kronikan” alkuperäistä versiota siinäkin tapauksessa, että alkuteos olisi kirjoitettu kreikaksi. Erilaiset puutteet ja muutokset ovat hyvin tavanomaisia kansankielillä kirjoitetuissa keskiaikaisissa käsikirjoituksissa. Latinaksi ja klassisella kreikalla kirjoite-

¹⁷ Kaikki tämän artikkelin suomennokset ovat kirjoittajan.

¹⁸ *Chronicle of Morea* säkeet 769–826.

¹⁹ Shawcross 2009, 190–200; Shawcross 2012, 142–148; Aerts 1990, 139–143.

²⁰ Shawcross 2009, 104–106, 188–189, 252–253; Jacoby 1968, 151–159; Makris 2006, 608–609; Lurier 1964, 42–44; Aerts 1990, 139–143; Spadaro 1961, 61–65; Buchon 1840, xv; Schmitt 1904, xxviii–xxix; Page 2008, 179–180, 216–217, 240–241, 258–263, 303–304; Horrocks 2010, 349.

tuissa teoksissa pyrittiin olemaan uskollisempia kopioitavalle tekstille, vaikka tietenkään nekään eivät ole virheistä ja muunteluista vapaita.²¹

Ranskankielisen version, eli *Livre de la conquête de la princée de l'Amoréen*, alussa julistetaan, että kyseessä on lyhennetty versio kirjasta, joka löytyi Bartolomeo Ghisin hallitsemasta Theeban linnasta.²² Linna oli tuhottu vuonna 1331, jotta paikka ei voisi toimia tukikohtana lähestyvälle vihollisarmeijalle. On tosin huomattavaa, että julistus alkuperäisen kirjan sijainnista jossain tuhoutuneessa linnassa, on melko yleinen tarina ritari-kirjallisuudessa.²³

Joka tapauksessa tämä lyhennetty ranskankielinen versio on ilmeisesti laadittu vuosien 1341–1346 välillä ja käsikirjoitus on noin vuodelta 1400. Siitä on kadonnut useita sivuja ja jo esikuva on ollut vahingoittunut. Toisaalta siinä, missä ”Morean kronikan” kreikankielinen versio katkeaa, ilmeisesti vuoteen 1292, jatkuu *Livre de la conquête* varsinaisen kerronnan osalta aina vuoteen 1304. Molemmat versiot loppuvat ikään kuin kesken tarinan. *Livre de la conquête* sisältää myös viittauksia tapahtumiin 1333 asti, mutta varsinkin 1320 jälkeiset vaikuttavat myöhemmin lisäilyiltä.²⁴

Ranskankielisessä versiossa on vähemmän kreikkalaisvihamielisiä kohtia, mutta ilmeisimmin se johtuu vain teoksen lyhentämisestä.²⁵ Syytä on tietenkin muistaa, että puhuttaessa ranskankielisestä versiosta tarkoitetaan tietenkin 1300-luvulla käytettyä ranskaa, joka luonnollisesti poikkeaa nykyisestä.²⁶

Aragoniankielisessä *Libro de los fechos et conquistas del Principado de la Moreassa* ilmoitetaan, että se laadittiin johanniittojen suurmestarin Juan Fernández de Heredian (1377–1396) käskystä vuonna 1393.²⁷ On tosin

²¹ Shawcross 2009, 49–50; Jeffreys 1975, 317.

²² *Livre de la conquête*, sivu 1, § 1.

²³ Shawcross 2009, 31–34; kritiikkiä kyseisen kirjallisen kliseen merkitykseen ”Morean kronikan” kohdalla Blanchet, Saint-Guillain 2013, 24–26.

²⁴ Jacoby 1968, 135–147; Shawcross 2009, 37–38.

²⁵ Jeffreys 1975, 336–337; Shawcross 2009, 198–200.

²⁶ Longnon 1911, xlviii–l.

²⁷ *Libro de los fechos* § 726.

epäselvää, onko kyseessä teoksen vai ainoastaan käsikirjoituksen kirjoittamisvuosi. De Heredia oli johanniittojen suurmestari, joka hallitsi vuokrattua Akhaian ruhtinaskuntaa. Hän oli kiinnostunut edistämään kirjallisuutta omalla, nykyisen Espanjan alueella puhutulla nkielellään. *Libro de los fechos* oli ilmeisesti osa projektia, jossa luotiin aragoniaksi käännösten avulla kattavaa Kreikan alueen historiaa muinaisuuden hämäristä aina suurmestarin omiin päiviin. Projektiin kuului myös esimerkiksi käännös osasta bysanttilaisen historioitsija Zonaraksen kronikkaa.²⁸

Libro de los fechos eroaa huomattavasti muista ”Morean kronikan” versioista. Se mm. ulottuu aina vuoteen 1377. Myös varhaisempien vaiheiden suhteen teos poikkeaa monesti toisista ”Morean kronikan” versioista tarjoten joskus uskottavamman ja vähemmän propagandistisen kuvauksen tapahtumista. Esimerkiksi kun muut versiot antavat kunnian Makry-Plagin taistelun voitosta vuonna 1264 ruhtinaskunnan omille miehille, korostaa *Libro de los fechos* näiden turkkilaisten liittolaisten roolia ja tarjoaa todennäköisemmältä vaikuttavan selostuksen tapahtumien kulusta. Joissain toisissa yhteyksissä *Libro de los fechos* taas vaikuttaa lähinnä sekoitettavan asioita kuten tapahtumajärjestystä.²⁹ Joka tapauksessa se voidaan parhaiten nähdä itsenäisenä historianteoksena, joka on käyttänyt ”Morean kronikkaa” keskeisimpänä lähteenään.³⁰

”Morean kronikan” tähän päivään säilynyt italiantielinen versio on pelkkä uudella ajalla tehty huono käännös kreikkalaisesta. Ainoa käsikirjoituskin on 1700-luvulta. Italialainen käännös on voinut liittyä venetsialaisten pyrkimyksiin ottaa Peloponnesoksen niemimaa osmaneilta.³¹ Tässä artikkelissa noudatan yleistä tapaa viitata ”Morean kronikan” kreikan ja ranskankielisiin versioihin, jos jokin tieto löytyy kummastakin, ja aragonialaiseen versioon silloin kuin se poikkeaa mainituista tai täydentää niitä.

²⁸ Luttrell 2010; Shawcross 2009, 268–273; Jacoby 1968, 160–181; Delaville le Roulx 1913, 242–246.

²⁹ Wilskman 2015, 102, 109–110; Wilskman 2012a, 171, 179–180, 191, 194.

³⁰ Bon 1969, 15–18; Shawcross 2009, 41–43, 82–84; Luttrell 2010, 33–35; Longnon 1911, xx-xii–xxxiii; lxxii–lxxiii.

³¹ Shawcross 2009, 84–85; Hopf 1867, 202–203.

Kuvitettu initiaali *Libro de los fechos* -käsikirjoituksesta, Madridin Biblioteca Nacional de España 10131, 183r. Reconocimiento-CompartirIguual 4.0 Internacional (CC BY-SA 4.0).

Italialaiseen versioon viittaa vain, jos se on erikseen tarpeen, mutta näin on ollut vain kerran.

Kuka, kenelle, milloin ja millä kielellä?

”Morean kronikan” kohdalla on monta kysymystä vailla varmaa vastausta. Ensinnäkin teos on anonyymi emmekä tiedä, kuka tai ketkä sen ovat laatineet. Tämä ei ole keskiaikaisten teosten kohdalla mitenkään poikkeuksellista.³² Bysanttilaisen kansankielisen kirjallisuuden kohdalla anonyymiutta voi kuvailla pikemminkin säännöksi kuin poikkeukseksi.

”Kronikan” kreikankielinen versio ilmoittaa suoraan, että se on kirjoitettu (vapaasti suomennettuna) jotta ”ne, joilla on halua kuulla hyvien

³²Page 2015, 316–317; Niiranen 2009, 59–61.

soturien teosta, voisivat oppia ja saada ohjeistusta.”³³ Yleisöksi on todennäköisesti tarkoitettu ennen kaikkea ruhtinaskunnan soturiylimystö, jolle on haluttu tuottaa esikuvia kertomalla heidän edeltäjiensä maineista. Monilta osin ”Morean kronikka” seurailee läntisen ritarikulttuurin *chanson de geste* -teosten konventioita.³⁴ Se etenee pääosin kronologisesti, mutta mikäään vuosilukujen perusteella ryhmitelty kronikka se ei teknisessä mielessä ole.

”Morean kronikassa” kiinnitetään paljon huomiota juridisiin kysymyksiin. Onkin todennäköistä, että kirjoittajalla on ollut perehtyneisyyttä lakiasioihin.³⁵ Samalla on kuitenkin todettava, että ”Kronikka” kuvaa monesti ihannoiden rohkeita ja älykkäitä henkilöitä, jotka toimivat vähintään lain henkeä, ellei peräti sen kirjainta vastaan. Esimerkkinä mainittakoon tarina, kuinka Geoffroy I Villehardouin nousi n. 1209 ruhtinaaksi viivyttämällä varsinaisen perijän matkaa Ranskasta niin, että määräaika, johon mennessä asema tuli lunastaa, kului umpeen. Ilmeisesti uhatulla yhteiskunnalla oli paljon käyttöä häikäilemättömyyteen asti päämäärätietoisille miehille ja heidän tiettyjä toimiaan voitiin usein katsoa läpi sormien.³⁶

”Morean kronikka” kiinnittää myös yllättävän paljon huomiota le Maure -sukuun linkittyviin henkilöihin. Le Mauret eivät olleet erityisen merkittäviä mahtimiehiä ja heidän saamansa huomio voi olla osoitus siitä, että suku on ollut sponsoroimassa teoksen kirjoittamista. Mielenkiintoista tosin on, että le Mauret eivät kuuluneet ruhtinaskunnan ylimystön vanhimpaan kerrokseen, jota ”Kronikka” erityisesti ylistää. Kenties he kuitenkin halusivat nimenomaisesti identifioitua siihen.³⁷

Alkuperäisen ”Morean kronikan” kirjoitusajankohta osuu todennäköisesti 1320-luvulle. Sen on täytynyt tapahtua ennen Theeban linnan tu-

³³ *Chronicle of Morea* säkeet 1349–1350.

³⁴ Jacoby 1968, 183–184; Shawcross 2009, 31–34, 139–149; Lurier 1964, 56.

³⁵ Lurier 1964, 55–56; Longnon 1911, lxxvii, lxxv–lxxvi; Jeffreys 1975, 341–345; Aerts 1990, 145–151.

³⁶ Aerts 1999, 156–158, 162.

³⁷ Jacoby 1968, 139–141, 155–158; Shawcross 2009, 47–49; Lurier 1964, 35–37; kritiikkiä ajatukselle le Maure suvun merkityksestä Blanchet, Saint-Guillain 2013, 33–34.

hoamista. Lisäksi on huomattavaa, kuinka *Libro de los fechos* kuvaa paljon yksityiskohtaisemmin tapahtumia 1320-luvulle asti verrattuna seuraaviin vuosikymmeniin. Tämä vihjaa, että tähän asti kirjoittajalla on ollut käytössään täydellinen versio ”Morean kronikasta”, mutta sen jälkeen hän on joutunut turvautumaan hajanaisempaan lähdemateriaaliin. ”Morean kronikan” alkuperäisen version kirjoittaminen osuisi näin Saint-Georgesin linnan taistelun jälkeiseen tilanteeseen. Tällöin oli todennäköisesti tarvetta ylläpitää frankkeihin samaistuvan yhteisön henkeä muistuttamalla menneisyyden sankaritöistä. Samoihin aikoihin eräät ruhtinaskunnan johtohenkilöistä puuhasivat asettautumista Venetsian suojelukseen. Venetsialaisista annetaankin ”Kronikassa” edullinen kuva, ja monia heidän sekä ruhtinaskunnan välisiä konflikteja sivuutetaan.³⁸

Eniten keskustelua on herättänyt ”Morean kronikan” alkuperäisversion kieli. Pitkään tutkimuksen valtavirta oli kallistuneena sille kannalle, että teos oli alun perin kirjoitettu ranskaksi, jotkut jopa ehdottivat kadonnutta italialaista tai provensaalinkielistä alkuteosta.³⁹ Viimeksi mainittu teoria tosin ei saanut koskaan merkittävää kannatusta. Italiankielisen alkuteoksen perusteluksi esitettiin ennen kaikkea ”Morean kronikassa” näkyvä italian kielen vaikutus kuten lainasanat. Nykyään katsotaan, etteivät nämä edellytä itse alkuteoksen olleen italiaa ja ”Morean kronikan” kreikankielisessä versiossa on paljon lainasanoja sekä -ilmauksia myös ranskasta. Lisäksi ”Kronikan” kreikan- ja ranskankieliset versiot muistuttavat monessa kohdin niin paljon toisiaan, että on epätodennäköistä, että kumpikin olisi käännös kolmannella kielellä kirjoitetusta teoksesta.⁴⁰

Olisi loogista olettaa ”Morean kronikan” alkuperäisversion olleen ranskaa. ”Kronikka” korostaa nimenomaisesti ruhtinaskunnan ylimystön ja sankarien ”ranskalaisuutta”. Se ylistää Ranskan kuningaskunnasta tulleiden

³⁸ Shawcross 2009, 42–47, 244–250; Jacoby 1968, 135–146, 181; Jeffreys 1975, 348–350; Longnon 1911, lxxviii.

³⁹ Bon 1969, 17–18; Buchon 1840, xii–xiii; Hopf 1867, 202–203; Jacoby 1968, 147–149, 183–187; Spadaro 1961, 59–67; Spadaro 1992; Lurier 1964, 39–52; Longnon 1911, lxxvi–lxxxiv; Beck 1971, 157–158; Blanchet, Saint-Guillain 2013, 14–17, 34–35; Aerts 1990, 134–136.

⁴⁰ Lurier 1964, 44–52; Jeffreys 1975, 319–321; Spadaro 1961, 3–64; Jacoby 1968, 184–187.

ja näiden jälkeläisten sankarillisuutta ja kunniallisuutta, vastakohtana ennen kaikkea ”kreikkalaisten” juonikkuudelle ja petollisuudelle. ”Romanian” frankkiylimystö myös osasi vielä sujuvasti ranskaa. Esimerkiksi ”Romaniasa” 1300-luvun alussa oleskellut katalaanihistorioitsija Ramon Muntaner kertoo sen jäsenten puhuneen ”yhtä kaunista ranskaa kuin mitä puhutaan Pariisissa”. Ranskankieli olisikin ollut järkeenkäypä valinta todennäköisesti ennen kaikkea alueen frankkiylimystölle suunnatulle teokselle.⁴¹

Ranskankielisen kulttuurin asemasta Akhaiassa todistaa myös toinen ruhtinaskuntaan liittyvä teos eli *Chansonnier du Roi* -laulukirja. Se on loistokäsikirjoitus, joka on ilmeisimmin laadittu joko Akhaian ruhtinaan tilauksesta tai häntä varten. Kirja sisältää kokoelman trubaduuri-perinnettä edustavia lauluja sekä ranskaksi että Etelä-Ranskassa puhuttavalla oksitaanin kielellä. Viimeksi mainittua kieltä on muokattu niin, että pohjoisranskalainenkin olisi sitä ymmärtänyt. Kokoelmassa on kaksi laulua, joiden tekijäksi on merkitty ”Morean ruhtinas”. Todennäköisesti kyseessä on Guillaume II.⁴²

Kreikkalaista versiota on selitetty sillä, että 1300-luvun kuluessa yhä harvempi ruhtinaskunnan eliitin jäsen puhui äidinkielenään ranskaa ja näin muodostui tarve käännökselle.⁴³ Tiedetään muutenkin, että 1300-luvun alussa harrastettiin läntisten romanssien kääntämistä kansankreikaksi tai niistä tehtiin kreikankielisiä versioita. Osan kohdalla on mahdollista, että ne on tehty Akhaian ruhtinaskunnan alueella. On ehdotettu, että ”Morean kronikan” olisi kääntänyt *gasmouli*, eli henkilö, jonka toinen vanhempi, käytännössä aina isä, oli latinalainen ja toinen kreikkalainen. Mainitun termin alkuperä on epävarma, mutta se voisi tarkoittaa ”muulin poikaa”, mikä tietenkin sopisi henkilölle, jonka toisen vanhemman katsottiin olevan korkeampaa syntyperää kuin toisen.⁴⁴

⁴¹ Shawcross 2009, 21–22; Jacoby 1968, 183–186; Spadaro 1961, 66–67; Lurier 1964, 55–57; Blanchet, Saint-Guillain 2013, 19–20; Contamine 2015, 199.

⁴² Page 2015, 292–303.

⁴³ Lurier 1964, 57–58.

⁴⁴ Buchon 1840, XV; Longonon 1911, LXXI; Page 2015, 307, 314–325; Page 2008, 224–227; Browning 1983, 73–74; Bon 1969, 16–17; Horrocks 2010, 216–218, 357–360.

Vaaka on nyttemmin alkanut kallistua vahvimmin kreikankielisen alku-teoksen puolelle. Tämän teorian puolesta ovat argumentoineet mm. Teresa Shawcross ja Michael Jeffreys.⁴⁵ ”Morean kronikan” kreikankielisen alkupe-räisversion puolesta puhuu ensinnäkin se, että kreikankielisestä versiosta meillä on käsikirjoituksista runsaimmat, pisimmät ja ilmeisesti myös van-hin. Lisäksi nimenomaan kreikankielinen versio on kirjoitettu runomuotoon. Olisi luontevampaa, että runomuotoisesta teoksesta olisi kääntämisen yhteydessä tehty proosaversio kuin päinvastoin, vaikka viimeksi mainittua-kin keskiajalla tapahtui.⁴⁶

Säilyneet ranskan- ja kreikankieliset versiot muistuttavat monessa koh-taa lauserakenteeltaan toisiaan nimenomaan niin, että kreikan kieli vaikut-taisi olevan taustalla. Myös monet ranskankielisen version ongelmalliset kohdat selittyisivät sillä, että ne ovat vääristyneet kreikasta käännettäessä. ”Kronikan” kreikankielisen version lainasanat ovat pitkälti erilaisia termejä, esimerkiksi läänityslaitokseen liittyviä. Ne, sekä muut romaanista taustaa olevat ilmaukset, kertovat todennäköisesti ennen kaikkea Akhaian ruhti-naskunnan yleisestä kielenkäytöstä 1300-luvulla sekä joissain tapauksis-sa kenties ”Kronikan” lähteistä. Lisäksi varsinkin kreikankielisen version käsikirjoitus H sisältää enemmän suulliseen kerrontaan liittyviä piirteitä kuin ranskalainen versio.⁴⁷ Tosin on muistettava, että keskiajalla suullinen ja kirjallinen esittäminen olivat vahvassa vuorovaikutuksessa ja suullisen kerronnan muodot yleensä määrittelivät varsinkin ns. suuren yleisön odo-tuksia.⁴⁸ Suullisen perinteen voimakkaampi näkyminen ei siis automaatti-sesti tarkoita, että versio olisi lähempänä alkuperäistä.

⁴⁵ Shawcross 2009, 49–51; Jeffreys 1975, 310–327; Page 2015, 308; Schmitt 1904, xxx–xx-xiii. Mistään tutkijoiden yleisestä konsensuksesta ei silti kannata vielä puhua ks. Blanchet, Saint-Guillain 2013, 19–35; Contamine 2015, 199.

⁴⁶ Tahkokallio 2009, 86–90.

⁴⁷ Shawcross 2009, 39–51, 167–183; Jeffreys 1975, 310–350; Makris 2006, 609–615.

⁴⁸ Tahkokallio 2009, 76–82, 86–90.

”Morean kronikka” ja kreikankielinen yleisö

Mikäli ”Morean kronikan” alkuperäisversion kieli oli kreikka, herää kysymys miksi näin on tehty. Teos on vihamielinen kreikkalaisia kohtaan ja ilmeisimmin sekä tekijä että yleisö ovat taitaneet ranskaa. Tähän on vastattu huomauttamalla, kuinka meillä on paljon viitteitä, että Akhaian ruhtinaskunnan ylimystö osasi myös kreikkaa ja että kaksikielisyys oli yleistä. Jos tekijä koki olevansa kykenevä ilmaisemaan paremmin itseään kreikaksi, niin esteitä yleisön ymmärrykselle ei ollut.⁴⁹

Basilikoksen kylän restauroitu torni Euboialla on osoitus, kuinka Kreikassa on alettu panostaa myös frankkivallan aikaisten rakennelmien säilyttämiseen. Kuva: Juho Wilskman.

Syyksi sille, että kreikankielisestä alkuperäisteoksesta olisi myöhemmin tehty ranskankielinen versio, on ehdotettu, että viimeksi mainittu olisi laadittu ennen kaikkea Anjou-dynastian sekä heihin sidoksissa olleiden Kreikan ulkopuolelta saapuneiden henkilöiden tarpeisiin. He eivät kreikkaa yleensä osanneet ja Anjou-dynastian hovissa Napolissakin italia korvasi ranskan vain vähitellen. On mahdollista, että Anjou-hallintoa on haluttu opastaa siinä, miten ruhtinaskuntaa tuli paikallisen ylimystön mielestä hallita. Onkin huomattavaa, että ”Kronikan” ranskalainen versio suhtautuu myötämielisemmin Anjou-dynastiaan kuin melko nihkeät kreikkalaiset versiot.⁵⁰

⁴⁹ Page 2008, 200–201; Shawcross 2009, 49; Shawcross 2012, 153–157; Lurier 1964, 57–58; Ortega 2012, 325–327.

⁵⁰ Shawcross 2009, 49; 94–102; Ortega 2012, 323–327; Furon 2004, 150–157; Page 2008, 183–189.

Mitä tulee vihamielisyyteen kreikkalaisia kohtaan, on huomautettu, että ankarimmat hyökkäykset ovat kohdissa, jotka liittyvät frankkeja vastustaneisiin kreikkalaisiin ja Bysantin valtakunnan alamaisiin, ei niihin paikallisiin, jotka alistuivat frankeille suosiolla tai liittoutuivat heidän kanssaan. Näistä puhutaan monesti myönteisessä hengessä. Ehkä ”Kronikalla” on haluttu jopa tehdä frankkimielistä propagandaa kreikankielisen väestön suuntaan ja luoda sekä frankeille että kreikkalaisille yhtenäistä morealaista identiteettiä vastakohtana ennen kaikkea Bysantin valtakunnalle.⁵¹ Vastavia teoksia, jotka on kirjoitettu kreikaksi, mutta poliittisesti ovat vahvasti sitoutuneita frankkihallitsijoihin ovat 1400-luvun alussa kirjoitettu ”Toccojen kronikka”, joka kertoo Epeirostakin hallinneesta Kefalonian kreivistä ja Leukaksen herttuasta Carlo I Toccoستا (n. 1375–1429) sekä Leontios Makhairaksen Kyproksen historiaa käsittelevä teos.⁵²

Oli ”Kronikka” sitten alun perin kreikkaa tai vain käännetty, niin ylipäätänsä se, että kreikaksi on laadittu tällainen teos, on paljastavaa aikakauden peloponnesolaisten identiteeteistä. Vaikka oma äidinkieli olisikin ollut kreikka, niin identifioituminen saattoi olla täysin frankkilainen ja poliittinen lojaliteetti kohdistua Akhaian ruhtinaskuntaan Bysantin keisarikunnan sijasta.⁵³

”Morean kronikan” kreikankielinen versio jatkaa monelta osin Bysantin aikaisen suullisen kertomaruuden perinteitä. Sen tunnetuimpia, kirjalliseen muotoon päätyneitä manifestaatioita, on ”Digenes Akritas” -sankarirunoelma. Sankarirunous on niitä kirjallisuuden lajeja, joissa keskiajalla suullinen ja kirjallinen perinne elivät rinta rinnan läheisessä vuorovaikutuksessa. ”Digenes Akritas” kertoo Bysantin ja arabien välisellä rajaseudulla elävästä Basileios Digenes Akritas -nimisestä soturista ja tämän seikkailuista. Digenis viittaa sankarin syntyperään, isä oli arabi ja äiti bysanttilainen. Akritas taas tarkoittaa rajaseudulla elävää soturia. Runoelma edustikin

⁵¹ Shawcross 2009, 21, 201–219; Shawcross 2012, 154–157; Sansaridou-Hendrickx 2007, 141–147, 205–206; Page 2008, 209–217.

⁵² Shawcross 2009, 106–110, 224–236.

⁵³ Shawcross 2012, 148–157; Sansaridou-Hendrickx 2007, 141–147, 182, 189–206; Page 2015, 303–306; Beck 1971, 158; Page 2008, 209–214, 223–224.

nimenomaan rajaseudun näkökulmaa ja sen sankarikin haluaa keisarillisen keskushallinnon lähinnä pysyttelevän etäällä. *Digenis Akritaksesta* on liikkeellä monta versiota ja viimeistään 1100-luvulla se päätyi kirjalliseen muotoon ensimmäisen kerran.⁵⁴

Kansan käyttämällä kreikan kielellä laadittu sankarirunous ja vastaavat teokset olivat ilmeisesti suosittuja myös latinalaistaustaisten hallitsijoiden alueilla. Esimerkiksi ”Morean kronikan” kanssa samoihin aikoihin laadittu ja kansankreikalla kirjoitettu ”Bysanttilainen Ilias” -runoelma omistettiin Epeirosta hallinneelle Giovanni II Orsinille (1323–1335) ja tämän vaimolle Anna Palaiologinalle.⁵⁵ Niin sanottu kansankielinen runous sopi myös Bysantin keisarillisiin hovipiireihin. Kansankielisyys ei tarkoittanut, että kyseessä olisivat olleet alempien yhteiskuntaryhmien tuottamat tai erityisesti heille tarkoitettut teokset vaan ainoastaan, että niitä saattoi ymmärtää ilman erityistä koulutusta. Fyysisten kirjojen tekeminen ja niiden kopioiden levittäminen vaati jo lähtökohtaisesti taloudellisia voimavaroja, koska tarvittavat materiaalit olivat arvokkaita.⁵⁶

”Morean kronikan” kreikankielisen version runomitta on 15-tavuisista säkeistä koostuvaa ns. *politikos stikhos*. Riimitystä ei ole. *Politikos stikhos* on tyypillisin mitta bysanttilaisessa kansankreikalla laaditussa runoudessa ja se on dominoinut kreikkalaisessa kansanlauluperinteessä.⁵⁷ Tämän mitan käyttö onkin yksi tekijä, mikä linkittää ”Morean kronikkaa” bysanttilaiseen kirjallisuuteen.

Politikos stikhos ei ilmeisesti pohjaa antiikin runomitoille ja sen alkuperästä on keskusteltu. Vaikka bysanttilaisten itsensä käyttämä termi *politikos stikhos* helposti käännetäänkin ”poliittiseksi mitaksi” ja vaihtoehtoisesti kaupunkilaismittakin kävisi, niin luultavasti bysanttilaiset ovat tarkoitta-

⁵⁴ Horrocks 2010, 333–337; Beck 1971, 13–14, 48–97; Browning 1983, 73; Cupane 2003, 581–583.

⁵⁵ Beck 1971, 125–150, 167–169; Browning 1983, 71–74; Cupane 2003, 584–592; Page 2008, 224–225; Horrocks 2010, 216–218, 357–360.

⁵⁶ Ks. esim. Cupane 2003, 578–583, 599; Browning 1983, 72–73; Horrocks 2010, 212–218, 337–345.

⁵⁷ Jeffreys 1991; Beck 1971, 14–15; Horrocks 2010, 327–328.

neet termillä tavallista, yleistä tai arkipäiväistä mittaa.⁵⁸ Tässä kohtaa voidaan myös todeta, että runoutena ”Morean kronikan” kreikankielistä versiota ei ole yleensä arvostettu.⁵⁹

Suullisen perinteen vaikutus näkyy ”Morean kronikan” kreikankielisessä versiossa esimerkiksi episodeihin perustuvassa rakenteessa sekä suulliselle esittämiselle tyypillisissä kliseissä sekä toistoista. Nämä helpottavat muistamista. Itse asiassa teoksen alkupuolella puhutellaan myös suoraan yleisöä ja todetaan, että ”jos osaat kirjaimet, ala lukea. Jos olet lukutaidoton, istu viereen ja kuuntele”.⁶⁰ Vastaavanlaisia aloituksia oli paljon myös Länsi-Euroopan kirjallisuudessa.⁶¹ On muistettava, että kirjoja luettiin paljon ääneen. Näin ne vaikuttivat myös lukutaidottomiin henkilöihin. ”Morean kronikka” on hyvin ”tietoinen” itsestään kirjana, mutta siinä viitataan jatkuvasti vastaanottajaan ”kertomisen”, ”puhumisen”, ”kuulemisen” ym. kautta. Todennäköisesti on ajateltu, että teosta luettaisiin ennen kaikkea ääneen yleisölle.⁶²

Kuulijoiden tavoitettavuuteen vaikutti varmasti ennen kaikkea se, että ”Morean kronikka” kirjoitettiin nimenomaan tänä aikana käytetyllä yleiskreikalla. On sanottu, että ”Morean kronikka” kreikka on yksi sen aikaista kansankieltä lähimpänä olleista meille säilyneistä teksteistä. Täysin sen ajan peloponnesolaisella puhekielellä kirjoitetusta kirjasta tuskin kuitenkaan on kyse. ”Kronikassa” on nimittäin ilmauksia, jotka mitä todennäköisimmin eivät enää olleet Peloponnesoksella käytössä. Joka tapauksessa teosta saattoi ymmärtää ilman pitkiä klassisia opintoja. Näinhän ei ollut bysanttilaisten oppineiden korkeakirjallisten antiikin kreikkaa jäljittelevien tekstien kohdalla.⁶³

Kieleltään ”Morean kronikan” kreikankielinen versio voidaan nähdä yhdeksi vanhimmista nykykreikaksi kirjoitetuista teoksista. Tietenkin se

⁵⁸ Jeffreys 1991; Beck 1971, 14–15; Cupane 2003, 577; Horrocks 2010, 327–328.

⁵⁹ Lurier 1964, 55; Buchon 1840, IV; Horrocks 2010, 349–353.

⁶⁰ *Chronicle of Morea* säkeet 1351–1352.

⁶¹ Tahkokallio 2009, 81–82.

⁶² Shawcross 2009, 119–183; Jeffreys 1973; Page 2015, 310–313.

⁶³ Page 2015, 307, 312–316; Browning 1983, 4–9, 73–74; Beck 1971, 158; Page 2008, 180–181; Horrocks 2010, 213–216, 349–357.

edustaa ennen kaikkea keskiaikaista siirtymävaihetta antiikin kreikasta nykykreikkaan.⁶⁴ Vanhan kreikan osaaminen onkin välttämätöntä, jos alkuperäistekstiä haluaa lukea. Itse asiassa ”Morean kronikkaa” varten on nykyään laadittu oma sanakirjansakin.⁶⁵ ”Kronikan” kielenkäyttö on sinänsä melko yksinkertaista sekä suoraviivaista. Ymmärtäminen on näin ollen helpompaa kuin monien antiikin tai nykykreikan kiemurtelevaisempien tekstien.

”Morean kronikka” historiallisena lähteenä

”Morean kronikka” on tärkein lähde Akhaian ruhtinaskunnan ja Bysantin vallan alaisen Peloponnesoksen historiasta käsittelemällään aikaudella. Bysantin valtakunnan alueella laadittu historiankirjoitus oli hyvin Konstantinopoli-keskeistä ja niemimaa jäi siinä reuna-alueena varjoon. Oman bysanttilaisten ja ruhtinaskunnan välisiä sotatoimia koskevien tutkimusteni pohjalta ”Morean kronikkaan” perehdyinkin. ”Kronikka” on kuitenkin historiallisena lähteenä monin tavoin ongelmallinen tapaus.

Ensinnäkin keskiajalla ja antiikissa historiakirjoituksen sekä kertomakirjallisuuden raja ei ollut niin selkeä kuin nykyään, historiankirjoituksen ja polemisoiivan propagandan rajasta puhumattakaan. ”Morean kronikka” pohjaa paljossa suullisen kertomarunouden perinteeseen ja varsinkin frankkien sankarillisuutta ja bysanttilaisten petollisuutta koskevat painotukset ovat hyvin voimakkaita. Rajojenveto kirjallisuuslajien välillä on ”Morean kronikan” kohdalla oikeastaan vieläkin hankalampaa kuin monien klassisia historiankirjoituksen perinteitä seuranneiden oppineiden bysanttilaisten historiankirjoittajien teoksissa.

Välillä ”Morean kronikka” antaa selkeäsi virheellistä tai harhaanjohtavaa tietoa. Näin on esimerkiksi silloin, kun Pelagonian taistelu sijoitetaan vasta Konstantinopolin valtauksen jälkeiseen aikaan. ”Morean kronikan” kirjoittajalla on kuitenkin hyvin vahva paikallistuntemus ja todennäköisesti

⁶⁴ Kalonaros 1940, i; Page 2015, 307; Horrocks 2010, 213–216, 349–357.

⁶⁵ Aerts, Hokwerda 2002.

teos on luotettavampi kuvatessaan tapahtumia Peloponnesoksella kuin niemimaan ulkopuolella. ”Morean kronikan” epätarkkuuksien ja väärrien tietojen takana on, puolueellisuuden lisäksi, varmasti keskeisesti se, että teos laadittiin vuosikymmeniä säilyneiden versioiden kuvaamia tapahtumia myöhemmin ilmeisimmin pääosin suullisten lähteiden pohjalta. Tieto on voinut hämärtyä matkan varrella.⁶⁶

Todennäköisistä lähteistä bysanttilaisen kirjallisuushistorian kannalta mielenkiintoinen on mahdollinen sankariruno Karytainan herran, paroni Geoffroy de Bruyèresin, teosta tappiolliseen Pelagonian taisteluun päättyneellä sotaretkellä. ”Kronikan” kuvaus keskittyy kyseisen episodin kohdalla paljolti tähän paroniin ja hänet esitetään hyvin edullisessa valossa. Karytainan herra estää taitavalla toiminnallaan ruhtinasta ja ylimyksiä lähtemästä epeiroslaisjohtajien kanssa pakoon tilanteessa, jossa armeijaa ja sen vähäväkisempiä, joista iso osa oli kreikkalaisia tai slaaveja, suunnitellaan jätettäväksi yksin ylivoimaista vihollista vastaan.⁶⁷

Taistelussa Karytainan herra syöksee peitsellään maahan vihollisten joukossa palvelevien saksalaisten komentajan ja tappaa tämän sekä kaksi muuta. Siten häneltä murtui peitsi, mutta sankari tarttuu miekkaansa käyden vihollisen kimppuun ”niittäen näitä kuin heinää kedolla.” Lopulta tilanteesta huolestunut viholliskomentaja käskää ratsastavia jousimiehiään ampumaan frankeilta hevoset alta piittaamatta vaarasta, että nuolet osuivat omiin miehiin. Vangiksi joutuneelle Karytainan herralle osoitetaan vihollistenkin joukossa suurta kunnioitusta ja hänellä on myös keskeinen rooli seuranneissa rauhanneuvotteluissa.⁶⁸

Tämä mahdollinen sankariruno on voinut olla suullinen, mutta ”Kronikan” kirjoittajalla on ollut kirjallisiakin lähteitä käytössään. Joisain kohdissa hän selkeästi tukeutuu asiakirjoihin, kuten noin vuodelta

⁶⁶ Shawcross 2009, 44, 80; Lurier 1964, 53, 59–60; Bon 1969, 29–30; Wilskman 2012a, 171; Longnon 1911, xxiv–xxvi; Saint-Guillain 2015, 270–271.

⁶⁷ *Chronicle of Morea* säkeet 3732–3946; *Livre de la conquête* §§ 282–291; Jeffreys 1975, 334–336; Shawcross 2009, 73–75; Wilskman 2009–2010, 150–151; Page 2008, 217.

⁶⁸ *Chronicle of Morea* säkeet 4030–4088, 4217–4512; *Livre de la conquête* §§ 297–305, 312–328; *Libro de los fechos* §§ 274–307.

1225 peräisin olleeseen läänityslistaan sekä oikeudenkäyntiraportteihin. Kuten todettua kirjoittajalla oli kiinnostusta ja tietoa lakiasioissa.⁶⁹

Mielenkiintoinen tapaus on ”Morean kronikan” kuvaus Etelä-Italiassa 1268 käydystä Tagliacozzon taistelusta. Se kertoo paljon teoksesta lähteenä. Kyseisessä yhteenotossa kuningas Kaarle Anjoulaisen joukot löivät von Hohenstaufenien ns. Pyhää saksalais-roomalaista keisarikuntaa hallinnutta sukua edustaneen Konradinin. ”Morean kronikan” kertomus taistelusta muistuttaa suuresti firenzeläisen historioitsija Giovanni Villanin ja katalaanihistorioitsija Ramon Muntanerin kuvauksia, jotka kirjoitettiin karkeasti ottaen samoihin aikoihin kuin ”Kronikka”. Vaikuttaa todennäköiseltä, että kaikilla kolmella on ollut yhteinen, nyttemmin kadonnut, kirjallinen lähde. Missä määrin se on vastannut taistelun todellista kulkua, on toinen kysymys.⁷⁰

”Morean kronikan” kirjoittaja on muunnellut taistelun kuvausta omiin tarkoituksiperiinsä sopivaksi. Ennen kaikkea ”Kronikka” antaa kunnian voittoon johtaneesta väijytysuunnitelmasta Akhaian ruhtinas Guillaumelle, joka oli bysanttilaisia vastaan sotiessaan oppinut tuntemaan kreikkalaisten ja turkkilaisten sodankäyntitapoja. Nämä turvautuivat ”Morean kronikan” mukaan mieluummin juoniin kuin avoimeen yhteenottoon.⁷¹ Muualla väijytysidea on luettu Pyhällä maalla sotineen ranskalaisen ritari Érard de Valeryn ansioksi. Itse ruhtinas Guillaume ja Akhaian miesten läsnäolo taistelussa voidaan vahvistaa muista lähteistä.⁷²

Lisäksi ”Morean kronikan” kreikkalainen versio puhuu Beneventon taistelusta ja sekoittaa näin Tagliacozzon Kaarlen aikaisempaan voittoon (ranskalaisessa versiossa on tässä kohdassa aukko ja aragonialaisessa taistelun nimi ei tule esille). Ranskalainen ja kreikkalainen versio kertovat Konradinin kuolleen taistelukentällä ja näin puhdistetaan kuningas Kaarlen mainetta. Todellisuudessa vangittu Konradin mestattiin, minkä *Libro de los*

⁶⁹ Shawcross 2009, 53–73; Aerts 1990, 134–139, 146–151.

⁷⁰ Shawcross 2009, 76–80; Kyriakidis 2012, 54–55; Tagliacozzon taistelun kulusta France 1999, 181–183; Herde 1962.

⁷¹ *Chronicle of Morea* säkeet 6905–7106; *Livre de la conquête* §§ 476–488.

⁷² Spadaro 1965; Kanellopoulos & Lekea 2009, 64–67, 74–80; Wilskman 2012b, 35, 39–41.

fechos myöntää. *Libro de los fechos* myös korostaa vähemmän ruhtinas Guilaumen roolia taistelun suunnittelussa.⁷³

Kannattaa muistaa, että historiallisten kuvausten ei aina tarvitse olla faktisesti totta ollakseen arvokkaita tutkimukselle. Esimerkiksi Pelagonian taisteluun päätyneen sotaretken yhteydessä ”Morean kronikka” kuvaa latina-laisten toimeenpanemaa vihamielisen Thessalian järjestelmällistä ryöstöä. Todellisuudessa alue oli liitossa frankkien kanssa. Vaikka sotilaat olisivatkin rosvoilleet, niin sitä ei varmasti olisi pantu toimeen keskitetysti organisoiden. ”Morean kronikka” on siis tapahtumahistoriallisesti harhaanjohtava. Kuvaus kuitenkin vastaa muista lähteistä saatuja tietoja järjestelmällisen ryöstön toteutuksesta esiteollisen ajan sodankäynnissä. Sitä on hyödynnetty esimerkiksi sellaisessa käytetyistä menetelmistä myöhäisbysanttilaisella ajalla.⁷⁴

Ennen kaikkea kaikki tekstit, ”Morean kronikka” mukaan lukien, kertovat aikansa ihmisten ajatusmaailmasta ja kulttuurista. Millaisina he, tai tietty osa heistä, näkivät asiat tai miltä he halusivat asioiden näyttävän? Mitä he pitivät tärkeinä sekä arvostivat ja mitä puolestaan halveksivat? Ainakaan tässä suhteessa ”Morean kronikan” arvoa lähteenä ei tarvitse epäillä.

Lopuksi

Akhaian ruhtinaskunta ja muut ”Romanian” ristiretkeläisvaltakunnat ovat jääneet väliinputoajiksi historiatietoisuudessa. Niistä on kyllä tutkimusta, mutta se kiertää melko pienissä piireissä. ”Romanian” ristiretkeläisvaltakunnat eivät olleet varsinaisesti osa Bysanttia, mutta ne eivät myöskään istu luontevasti osaksi minkään nykyisen kansallisvaltion kanonista kertomusta oman menneisyytensä jatkumosta. Tosin muutamat vanhemmat ranskalaiset tutkijat, varsinkin siirtomaaimperiumin asiakseen kokeneet, ovat

⁷³ *Chronicle of Morea* säkeet 6773–7106; *Livre de la conquête* §§ 476–488; *Libro de los fechos* §§ 400–409; Spadaro 1965, 622–627.

⁷⁴ Wilskman 2009–2010, 134; Wilskman 2012a, 171–172; *Chronicle of Morea* säkeet 3618–3695; *Livre de la conquête* §§ 273–278; Bartusis 1997, 250.

halunneet korostaa niiden ja muiden itäisten Välimeren ristiretkialueiden yhteyttä Ranskaan.⁷⁵

Osmani-turkkilaisista itsenäistyneessä nyky-Kreikassa latinalaiset nähtiin pitkään lähinnä vieraina miehittäjinä ja korostettiin näiden tekemiä tuhoja. Viime vuosikymmeninä näkökulma on muuttunut neutraalimmaksi.⁷⁶ Esimerkiksi latinalaisten rakentamista arkkitehtonisista monumenteista on alettu pitää parempaa huolta ja niitä on jopa kunnostettu, samoin kuin monia muita keskialta peräisin olevia rakennuksia tai niiden raunioita. Ilmeisesti ainakaan vielä monien kokemus, että muut Euroopan maat kohtelevat talousvaikeuksista kärsivää Kreikkaa jälleen kuin siirtomaata, ei ole tilannetta merkittävästi muuttanut.

”Morean kronikka” on varmasti keskeisin Akhaian ruhtinaskunnan jättämä kirjallinen monumentti. Ilman sitä muutenkin melko vähäiset tietomme ruhtinaskunnan, ja myös bysanttilaisen Peloponnesoksen, historiasta käsitellyllä kaudella jäisivät vallan mitättömiksi. Lisäksi teos on jo itsessään ja oman historiansa kannalta kiehtova arvoituksensa. ”Kronikka” voi olla myös viihdyttävää luettavaa, vaikka valitettavasti tavallisen suomalaisen lukijan voi olla hankala saada sitä käsiinsä ja silloinkin lukeminen edes käännöksenä vaatii vähintään englannin taitoa.

Bysantin ja bysanttilaisten historian kannalta ”Morean kronikka” avaa hyvin erilaisen näkökulman kuin klassilliseen koulutuksen saaneiden oppineiden tuottamat tekstit, paitsi kuvaamiensa asioiden suhteen myös teoksena sinänsä. Reuna-alueillakin saattoi kukoistaa suullinen ja kirjallinen kulttuuriperinne, joka oli pitkälti riippumaton pääkaupungin oppineiden antiikin kreikkalaiseen kirjallisuuteen, poliittisesti Bysantin keisarikuntaan ja uskonnollisesti ortodoksiseen kirkkoon nojaavasta traditiosta. Uusi perinne, joka muodostui paikallisten olosuhteiden pohjalta, mukautui niihin, imi itsenäisesti vaikutteita sekä soveltui eri tahojen tarpeisiin.

⁷⁵ Shawcross 2009, 26–28; Tsougarakis 2015, 8–14; Contamine 2015, 200–205.

⁷⁶ Tsougarakis 2015, 1, 8–14; Shawcross 2009, 26–28; Wilsman 2010, 10–11.

Kirjallisuutta

- Aerts 1990 = Willem J. Aerts, "Was the Author of the Chronicle of Morea *that* Bad? Some Considerations about the Style and Composition of the Chronicle of Morea Mainly Based on the MS of Copenhagen (H 57)", teoksessa Victoria D. van Aalst & Krijna Nelly Ciggaar (toim.), *The Latin Empire. Some Contributions*, Hernen 1990, 133–163.
- Aerts 1999 = Willem J. Aerts, "The Chronicle of Morea as a Mirror of a Crusaders' State at Work", teoksessa Krijna Nelly Ciggaar & Herman Teule (toim.), *East and West in the Crusader States. Context – Contacts – Confrontations II. Acta of the Congress Held at Hernen Castle in May 1997*, Leuven 1999, 153–162.
- Aerts 2003 = Willem J. Aerts, "'The Entführung aus dem Serail'-motif in the Byzantine (vernacular) Romances", teoksessa Wytse Keulen, Stelios Panayotakis & Maaike Zimmerman (toim.), *The Ancient Novel and Beyond*, Leiden 2003, 381–392.
- Aerts & Hokwerda 2002 = Willem J. Aerts & Hero Hokwerda, *Lexicon on the Chronicle of Morea*, Groningen 2002.
- Bartusis 1997 = Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army, Arms and Society 1204–1453*, uusintapainos, Philadelphia 1997 [1. painos 1992].
- Beck 1971 = Hans-Georg Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München 1971.
- Blanchet & Saint-Guillain 2013 = Marie-Hélène Blanchet & Guillaume Saint-Guillain, "À propos d'un ouvrage récent sur la *Chronique de Morée*: contribution au débat", *Byzantion* 82.1 (2013), 13–39.
- Bon 1969 = Antoine Bon, *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205–1430)*, Pariisi 1969.
- Bouchet 2005 = Réne Bouchet (käänt.), *Chronique de Morée*, Pariisi 2005.
- Browning 1983 = Robert Browning, *Medieval and Modern Greek*, 2. painos, Cambridge 1983 [1. painos 1969].
- Buchon 1840 = J. A. C. Buchon, *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècles*, Pariisi 1840.
- Chronicle of Morea* = John Schmitt (toim.), *The Chronicle of Morea. To Χρονικόν του Μοπέωç. A History in Political Verse Relating the Establishment of Feudalism in Greece by the Franks in the Thirteenth Century*, Lontoo 1904.

- Contamine 2015 = Philippe Contamine, ”Quand la Morée était française: ’Faits d’armes et de chevalerie’”, teoksessa Philippe Contamine, Jacques Jouanna & Michel Zink (toim.), *Colloque le Grèce et la Guerre. Actes du 25e colloque de la Villa Kérylos à Beaulieu-sur-Mer les 3 et 4 octobre 2014*, Pariisi 2015, 193–213.
- Cronaca di Morea = ”Versione italiana inedita della Cronaca di Morea”, teoksessa Charles Hopf (toim.), *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, Berliini 1873, 414–468.
- Cupane 2003 = Carolina Cupane, ”Wie volkstümlich ist die byzantinische Volksliteratur?”, *Byzantinische Zeitschrift* 96.2 (2003), 577–599.
- Delaville Le Roulx 1913 = Joseph Delaville Le Roulx, *Les hospitaliers à Rhodes jusqu’à la mort de Philibert de Naillac (1310–1421)*, Pariisi 1913.
- Dourou-Eliopoulou 2005 = Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Το φράγκικο πριγκιπάτο της Αχαΐας (1204–1432). Ιστορία, οργάνωση, κοινωνία*, Thessaloniki 2005.
- France 1999 = John France, *Western Warfare in the Age of the Crusades 1000–1300*, Lontoo 1999.
- Furon 2004 = Christophe Furon, ”Entre mythes et histoire: les origines de la principauté d’Achaïe dans la *Chronique de Morée*”, *Revue des études byzantines* 62 (2004), 133–157.
- Geanakoplos 1959 = Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258–1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge, Massachusetts 1959.
- Herde 1962 = Peter Herde, ”Die Schlacht bei Tagliacozzo: Eine historisch-topographische Studie”, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 25.3 (1962), 679–744.
- Hopf 1867 = Karl Hopf, ”Griechenland. B. Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit: Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit”, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge* I.85, Leipzig 1867, 67–465.
- Horrocks 2010 = Geoffrey C. Horrocks, *Greek. A History of the Language and its Speakers*, 2. painos, Chichester 2010 [1. painos 1997].
- Jacoby 1968 = David Jacoby, ”Quelques considérations sur les versions de la ’Chronique de Morée’”, *Journal des Savants* (1968), 133–189.

- Jacoby 1973 = David Jacoby, "Encounter of Two Societies: Western Conquerors and Byzantines in Peloponnesus after the Fourth Crusade", *The American Historical Review* 78.4 (1973), 873–906.
- Jeffreys 1973 = Michael J. Jeffreys, "Formulas in the *Chronicle of Morea*", *Dumbarton Oaks Papers* 27 (1973), 165–195.
- Jeffreys 1975 = Michael J. Jeffreys, "The *Chronicle of Morea*: Priority of Greek Version", *Byzantinische Zeitschrift* 68 (1975), 304–350.
- Jeffreys 1991 = Michael J. Jeffreys, "Political verse", teoksessa Alexander P. Kazhdan (toim.), *Oxford Dictionary of Byzantium* III, New York 1991, 1694–1695.
- Kaldellis 2017 = Anthony Kaldellis, "The Social Scope of Roman Identity in Byzantium: An Evidence Based Approach", *Byzantina Symmeikta* 27 (2017), 173–210.
- Kalonnaros 1940 = Πέτρος Καλονάρος, "Πρόλογος", teoksessa Πέτρος Καλονάρος (toim.), *Το χρονικόν του Μορέως, Το ελληνικόν κείμενον κατά τον κώδικα της Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του παρισινού*, Ateena 1940, i–x.
- Kanellopoulos & Lekea 2009 = Νικόλαος Σ. Κανελλόπουλος & Ιωάννα Κ. Λεκέα, "Η βυζαντινή πολεμική τακτική εναντίον των Φράγκων κατά τον 13^ο αιώνα και η μάχη του Tagliacozzo", *Byzantina Symmeikta* 19 (2009), 63–81.
- Koder 2003 = Johannes Koder, "Griechische Identitäten im Mittelalter, Aspekte einer Entwicklung", teoksessa Anna Avramea, Angeliki E. Laiou & Euangelos Chrysos (toim.), *Byzantium State and Society. In Memory of Nikos Oikonomides*, Ateena 2003, 297–319.
- Kordosis 1986 = Μιχαήλ Σ. Κορδώσης, "Η κατάκτηση της νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους, Ιστορικά και τοπογραφικά προβλήματα", *Ιστοριογεωγραφικά* 1 (1986), 53–194.
- Kyriakidis 2012 = Savvas Kyriakidis, "Crusading Warfare in Frankish Greece: An Examination of the Descriptions of Battles in the Greek Version of the *Chronicle of Morea*", *Ekklesiastikos Pharos* 94, N.s. 23 (2012), 43–58.
- Libro de los fechos* = Alfred Morel-Fatio (toim. & käänt.), *Libro de los fechos et conquistas del Principado de la Morea, compilado por comandamiento de Don Fray Johan Ferrandez de Heradia. Chronique de Morée aux xiiie et xive siècles* (Publications de la Société de l'Orient latin Serie historique 4), Pariisi 1885.

- Livre de la conquête* = Jean Longnon (toim.), *Livre de la conquête de la princée de l'Amorée. Chronique de Morée (1204–1305)*, Pariisi 1911.
- Lock 1995 = Peter Lock, *The Franks in the Aegean 1204–1500*, Lontoo & New York 1995.
- Longnon 1911 = Jean Longnon, ”Introduction”, teoksessa Jean Longnon (toim.), *Livre de la conquête de la princée de l'Amorée. Chronique de Morée (1204–1305)*, Pariisi 1911, i–cxiii.
- Longnon 1949 = Jean Longnon, *L'empire latin de Constantinople et la principauté de Morée* (Bibliothèque historique), Pariisi 1949.
- Lurier 1964 = Harold E. Lurier (käänt.), *Crusaders as Conquerors. The Chronicle of Morea*, New York & Lontoo 1964.
- Luttrell 2010 = Anthony Luttrell, ”Juan Fernández de Heredia’s History of Greece”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 34.1 (2019), 30–37.
- Makris 2006 = Georgios Makris, ”Vernacular Greek from Old French or *vice versa*. The *Chronicle of Morea*”, teoksessa Gherardo Ortalli, Giorgio Ravegnani & Peter Schreiner (toim.), *Quarta Crociata. Venezia – Bisanzio – Impero Latino II*, Venetsia 2006, 607–615.
- Niiranen 2009 = Susanna Niiranen, ”Keskiajan kirjallisuus historiantutkijan lähteenä”, teoksessa Marko Lamberg, Anu Lahtinen, Susanna Niiranen (toim.), *Keskiajan avain*, Helsinki 2009, 55–65.
- Ortega 2012 = Isabelle Ortega, *Les lignages nobiliaires dans la Morée latine (XIIIe – XVe siècle). Permanences et mutations*, Turnhout 2012.
- Page 2008 = Gill Page, *Being Byzantine. Greek Identity before the Ottomans, 1200–1420*, Cambridge 2008.
- Page 2015 = Gill Page, ”Literature in Frankish Greece”, teoksessa Tsougarakis & Lock 2015, 288–325.
- Papadia-Lala 2015 = Anastasia Papadia-Lala, ”Society, Administration and Identities in Latin Greece”, teoksessa Tsougarakis & Lock 2015, 114–144.
- Saint-Guillain 2015 = Guillaume Saint-Guillain, ”The Conquest of Monemvasia by the Franks: Date and Context”, *Rivista di studi bizantini e neoellenici* N.s. 52 (2015), 241–294.
- Sampsonis 2008 = Florence Sampsonis, ”L’administration de la Morée par Charles Ier d’Anjou (1267–1285). L’apport majeur d’une source délicate: les registres angevins”, *Mélanges de l’Ecole française de Rome* 120.1 (2008), 139–157.

- Sansaridou-Hendrickx 2007 = Θέκλα Σανσαρίδου-Hendrickx, *Εθνικισμός και εθνική συνείδηση στον Μεσαίωνα με βάση το Χρονικό του Μορέως. Σχέσεις των Ελλήνων με Φράγκους, Τούρκους και άλλους λαούς στην φραγκοβυζαντινή κοινωνία του 13^{ου} και 14^{ου} αιώνα*, Thessaloniki 2007.
- Schmitt 1904 = John Schmitt, "Introduction", teoksessa John Schmitt (toim.), *The Chronicle of Morea. To Χρονικόν του Μορέως. A History in Political Verse Relating the Establishment of Feudalism in Greece by the Franks in the Thirteenth Century*, Lontoo 1904, xv–xcii.
- Shawcross 2009 = Teresa Shawcross, *The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece*, Oxford 2009.
- Shawcross 2012 = Teresa Shawcross, "Greeks and Franks after the Fourth Crusade: Identity in the Chronicle of Morea", teoksessa Sarah Lambert & Helen Nicholson (toim.), *Languages of Love and Hate. Conflict, Communication, and Identity in the Medieval Mediterranean*, Turnhout 2012, 141–157.
- Spadaro 1961 = Giuseppe Spadaro, "Studi introduttivi alla *Cronaca di Morea*", *Siculorum gymnasium* N.s. 14.1 (1961), 1–70.
- Spadaro 1965 = Giuseppe Spadaro, "La battaglia di Tagliacozzo nella *Cronaca di Morea*", teoksessa *Studi in Memoria di Carmelo Sgroi (1893–1952)*, Torino 1965, 621–631.
- Spadaro 1992 = Giuseppe Spadaro, "Sul prototipo della *Cronaca di Morea*", *Siculorum Gymnasium* 45 (1992), 89–99.
- Stanitsas 1976–1978 = Stamatis Stanitsas, "Origine des manuscrits P (*Parisianus Gr.* 2898) et T (*Tauriensis B. II. 1*) de la Chronique de Morée Grecque" teoksessa *Acts of the First International Congress of Peloponnesian Studies, Sparta 7 – 14 September 1975*, Ateena 1976–1978, 227–240.
- Stouraitis 2017 = Yannis Stouraitis, "Reinventing Roman Ethnicity in High and Late Medieval Byzantium", *Medieval Worlds* 5 (2017), 70–94.
- Tahkokallio 2009 = Jaakko Tahkokallio, "Suullisen ja kirjallisen suhdetta tutkimassa", teoksessa Marko Lamberg, Anu Lahtinen, Susanna Niiranen (toim.), *Keskiajan avain*, Helsinki 2009, 76–91.
- Tsougarakis 2015 = Nickiphoros Tsougarakis, "The Latins in Greece: A Brief Introduction", teoksessa Tsougarakis & Lock 2015, 1–22.
- Tsougarakis & Lock 2015 = Nickiphoros I. Tsougarakis & Peter Lock (toim.), *A Companion to Latin Greece*, Leiden 2015.

- Vacalopoulos 1970 = Apostolos E. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation: The Byzantine Period, 1204–1461*, (käänt.) Ian Moles, New Brunswick, New Jersey 1970 [kreikankielinen alkuteos 1961].
- Van Arsdall & Moody 2015 = Anne Van Arsdall & Helen Moody (käänt.), *The Old French Chronicle of Morea. An Account of Frankish Greece after the Fourth Crusade* (Crusade Texts in Translation 28), Farnham 2015.
- Wilskman 2009–2010 = Juho Wilskman, ”The Campaign and Battle of Pelagonia 1259”, *Βυζαντινός Δόμος* 17–18 (2009–2010), 131–174.
- Wilskman 2010 = Juho Wilskman, ”Ristiritarit Kreikassa: Akhaian ruhtinaskunta ja alusmaat 1204–1311”, *Helikon* 2/2010, 2–11.
- Wilskman 2012a = Juho Wilskman, ”Battle of Prinitza in 1263”, *Byzantinische Zeitschrift* 105.1 (2012), 167–198.
- Wilskman 2012b = Juho Wilskman, ”The Conflict between the Angevins and the Byzantines in Morea 1267–1289: A Late Byzantine Endemic war”, *Byzantina Symmeikta* 22 (2012), 31–70.
- Wilskman 2015 = Juho Wilskman, ”Conflict and Cooperation: Campaigns on the Peloponnese in 1264”, *Acta Byzantina Fennica* 4 N.s. (2015), 85–122.